

LES NOVEL·LES PER A NENES

Llibres d'ahir per a una reflexió d'avui

Advertiment a lectors políticament correctes

Aquest article pretén oferir una mirada serena i sense acritud sobre dos temes vidriosos. El primer és l'existència d'uns llibres destinats exclusivament a les nenes. El segon és l'edició de llibres infantils en llengua castellana en la Catalunya de la postguerra. Són dues qüestions difícils per a una revista com *Faristol*, que ha defensat sempre la coeducació literària i una literatura catalana plenament normalitzada.

Tanmateix, acceptem el repte, i des d'aquí convidem els lectors a compartir unes reflexions sobre aquests dos temes, i altres no menys perillosos, com ara els gèneres periclitats, la manera de formar el nostre cànion i els fills desitjats o indesitjats, naturals i adoptius, que formen el complex teixit de la literatura infantil i juvenil.

De què parlem quan parlem de novel·letes per a nenes?

Per definir les novel·les per a nenes ens hem de centrar en quatre característiques. La primera, que es tracta de novel·les immerses en un cercle comunicatiu femení. Són obres escrites per dones, adreçades a nenes i on les protagonistes són també nenes, generalment de la mateixa edat que les lectores. Les seves autores eren dones, valentes en la majoria dels casos, que acceptaven el lloc discret i allunyat del prestigi literari que era el camp de la literatura infantil per a nenes. Dones reaccionàries que veien la forma de perpetuar una separació de sexes i una submissió femenina. Però també dones avançades, d'una sòlida formació, que no veien cap contradicció entre el seu tarannà progressista i intel·lectual, i la creació d'unes novel·les per a nenes des d'uns paràmetres que consideraven dignes. Totes elles, tant les estrangeres que escrivien, del final del segle XIX, com les que van viure la duríssima postguerra espanyola, maldaven per fer un lloc a les protagonistes femenines i a les seves lectores.

Les novel·les per a nenes formen part d'un univers lector més ampli, en el qual les noies podien trobar-se en un món propi. En aquest univers, reclòs, exclusiu per a les nenes, hi trobem d'altres gèneres i àmbits de comunicació: revistes per a nenes (pensem que fins i tot Lola

Anglada en va crear una, *La Nuri*, pensada per a les nenes), les antologies o seleccions de contes adreçats només a lectores (*Los cuentos que Celia cuenta a las niñas*, una selecció de contes populars pensats per a nenes). Hi ha també llibres documentals especials per a nenes, com ara compendis de cuina, de costura, però també hi comptem biografies de personatges històrics femenins: reines, heroïnes històriques, santes o científiques...

Totes aquestes lectures per a nenes són una mostra més de la lectura segregada per a dones que ha existit al llarg de la història. Alberto Manguel s'hi ha referit com a «lectura en interiors», una lectura que estava prohibida als nois, com també els estava prohibit passar massa hores en els espais femenins, com la cuina o l'habitació de cosir. Unes lectures que les noies, i les dones, triaven amb la tranquil·litat que estaven ocupant el lloc reservat per a elles. Un gueto, sí, però també un espai propi. I un espai des del qual moltes noies van aprendre a esdevenir lectores.

La segona característica és l'edat de les lectores: les novel·les per a nenes s'adrecen a lectores situades entre els 8 i els 16 anys. En termes literaris, les novel·les per a nenes ocuparien l'espai comprès entre els contes per a menuts i la novel·la adreçada a joves, que acostumava a identificar-se amb la novel·la rosa.

La tercera característica és el fet que la novel·la per a nenes no presenta una uniformitat de plantejaments, d'arguments o protagonistes. En trobem d'ambient escolar, familiar, de nenes òrfenes o de famílies nombroses, riques o pobres, desvalgudes o prepotents, aventureres o sedentàries. N'hi ha ambientades en la realitat propera i les situades en geografies exòtiques. Hi planen els temes i llocs comuns de la literatura infantil, des del conte de fades fins a alguns gèneres propis de la novel·la juvenil, com ara la novel·la de formació, les detectivesques o les d'aventures. El comú denominador n'és el plantejament realista. Molt poques novel·letes per a nenes s'endinsen en els mons fantàstics, potser en aquella recerca d'una identificació més directa amb la lectora que hi trobava un reflex del seu món, que les novel·les amb protagonistes masculins li negaven.

El quart aspecte, referit al moment històric de les novel·les per a nenes, requereix una reflexió més complexa que desenvolupem en l'apartat següent.

On i quan es publicaven les novel·letes per a nenes?

Sembla lògic que unes novel·letes d'aquest tipus han de ser forçosament el resultat d'una

política educativa i cultural reaccionària, pròpia d'un règim totalitari i retrògrad com va ser el de la postguerra espanyola. I efectivament, la concepció ideològica del règim propiciava tota mena de segregació, i era el caldo de cultiu ideal per a l'aparició de novel·les per a nenes. I aquestes novel·les havien de ser, indefectiblement, en castellà. Però atenció: les circumstàncies sociohistòriques van facilitar la consolidació de les novel·les per a nenes, però no van ser la causa de la seva creació. Les novel·les per a nenes tenen un origen molt anterior, i quan arriben els anys quaranta o cinquanta del segle XX, aquest gènere ja estava ben consolidat. A Amèrica, a França, en el món occidental en general, les novel·les per a nenes van ocupar un lloc en la constitució de la literatura infantil a partir de la meitat del segle XIX. Moltes escriptores s'hi van acollir, i moltes lectores van fer les seves primeres lectures a partir d'aquests llibres que els estaven destinats.

I què llegien aquestes lectores del nostre país? Encara que hi havia col·leccions de novel·les per a nenes d'arreu de l'Estat espanyol —Escelicer, Aguilar— la veritat és que el gruix es va produir a Barcelona. Moltes editorials catalanes —Juventud, Hyma, Roma, Ferma, Molino, Bruguera, etc.— en van fer una bona oferta. Col·leccions com ara «Novelas para Jovencitas», «Novelas para Niñas», «Novelas para Adolescentes», «Muñequitas», «Gacela Blanca», «Mujercitas». Eren col·leccions de diversa ambició, ben presentades, amb dissenys diversos —des de l'elegant d'Hyma fins a les edicions modestes de Gacela Blanca. Amb bones il·lustradores com ara Mercè Llimona, Elvira Elías o Montserrat Barta o, en altres casos, amb il·lustracions més senzilles o fins i tot barroeres. No hi havia, doncs, una única estètica ni una lectora única.

Aquestes col·leccions van aplegar traduccions d'autores estrangeres i obres d'autores espanyoles; des d'obres constantment reeditades, i ben conegudes, com *Mujercitas*, fins a llibres escrits en l'època; des d'obres clàssiques que avui encara coneixem, fins a obres que el vent s'empassà i no han estat reeditades mai. Comencem per les autores estrangeres, que podem presentar segons les seves cultures.

Les anglosaxones. Tal vegada la referència essencial de les novel·les per a nenes sigui *Mujercitas*, de Louise May Alcott, amb totes les seves seqüeles (*Aquellas mujercitas*, *Los hombrecitos de Jo*, etc.). La història de les quatre germanes ha apassionat diverses generacions, però molt sovint s'ha vist menystinguda pel seu caràcter «de noietes». *Mujercitas* no ha deixat mai de reeditar-se i, encara que amb condescendència, ha aconseguit formar part d'alguns canons juvenils. Però el món anglosaxó va ser pròdig en aquest tipus de novel·la. Moltes són desconegudes en el nostre país; algunes es van publicar en la postguerra espanyola i no s'han

tornat a reeditar. Així, les novel·les d'una Jean Webster, que amb *Papaíto piernas largas* o la continuació, *Mi querido enemigo*, presenta un interessant estudi de noies adolescents. També trobem les enigmàtiques protagonistes d'una Frances Hodgson Burnett, que va aportar a la inoblidable Sara Crewe (*La princesita*) o la Mary d'*El jardín secreto*, plenes de ressonàncies simbòliques, o l'oblidada Kate Douglas Winnig, amb la seva Rebeca (*Rebeca de la Granja Sol*, *Lo que contó Rebeca a sus amigas*). Les novel·les per a nenes americanes van ser publicades per l'Editorial Hyma, i sobretot per la col·lecció «Jovencitas», de Molino, que va oferir títols d'interès per a lectores de 14-16 anys, avui oblidats i mai reeditats.

Les nòrdiques. Les col·leccions per a nenes de l'època es van acostar a dues autores nòrdiques ben interessants i de desigual fortuna posterior. L'una és K. Michaelis, una extraordinària autora danesa que, amb la minisèrie Bibi, va presentar una protagonista independent, reflexiva i decidida alhora, que recorre Dinamarca a la recerca de les seves arrels i el seu origen. La segona és Astrid Lindgren. Sí, Astrid Lindgren, a qui tots considerem la mare de la protagonista femenina més transgressora de la literatura infantil, va conrear amb gust i encert la novel·la per a nenes, tal com ella ens recorda: «*Cartas a Britt-Marie era un libro para jovencitas de 12-14 años, pero éste es un género que se ha perdido.*»¹ Molt poc després publicava la seva Pippi, que paradoxalment recull alguns aspectes propis de les novel·les per a nenes.

Les alemanyes. La suïssa Joana Spyri i la seva Heidi van suposar també la consagració d'un gènere i d'un tipus de protagonista. Una nena bona, pura, generosa i capaç de produir al voltant seu tota mena de transformacions espirituals i materials, al mateix temps que ella va creixent i enfrontant-se a les dificultats de l'entrada en la maduresa. Heidi va ser un llibre molt imitat, i també constantment reeditat fins al dia d'avui. Però simultàniament, Hyma va presentar alguns títols avui oblidats, com ara *Las dificultades de Gloria* o *¿Qué le pasa a Úrsula?*, d'Elsa M. Heizemann, que presentaven l'entrada de dues adolescents en el món de la maduresa —estudis, feina, ubicació social i sentimental— d'una forma ben innovadora per a les lectores del país.

Les franceses. El grup francès estava pràcticament monopolitzat per Sofia Rostopchine, la comtessa de Ségur. En la immensa obra de la comtessa de Ségur destaquen dos títols particularment femenins: *Les petites filles modèles* i *Les malheurs de Sophie*. Aquestes dues novel·les, els títols de les quals van tenir diverses traduccions, van ser lectura comuna per a moltes nenes de l'època (dues editorials, com ara Aguilar o Escelicer, n'oferien les obres gairebé completes).

Les autores del país. Però el gruix d'aquestes col·leccions publicaven llibres escrits

per autores espanyoles —majoritàriament madrilenyes i catalanes— i contemporanis a la seva publicació. Val a dir que algunes autores feien descarada propaganda falangista, com ara J. Álvarez de Cánovas, però la majoria es limitava a situar-se en una mena de llimbs de món femení en què l'adoctrinament ideològic era indirecte i molt limitat a l'acceptació d'un *statu quo*. I hi havia també qui, tímidament, intentava defugir els tòpics suats i oferir una literatura digna amb protagonistes ben treballades, personatges encarnats en la realitat i arguments ben construïts. Hi havia una mica de tot. Així, hi havia autores molt prolífiques, com les catalanes Ilde Gir o Florencia de Arquer, autores que copaven gairebé totes les col·leccions des de «Gacela Blanca» fins a «Novelas para Niñas», de Juventud. Ilde Gir desenvolupava un to rosat, lacrimògen i reaccionari. Florencia de Arquer, pel contrari, iniciava tímidament el gènere d'aventures amb protagonistes femenines —les seves sèries de Gina i Bet o de la petita detectiu Maite van intentar acostar-se al gènere d'aventures i introduir el gènere de la nena detectiu, que després continuarien altres autores com la Montserrat del Amo i la seva Tere Block. També l'èxit va acompanyar la sèrie d'Antoñita la Fantàstica, amb un ressò més evident entre les lectores de Madrid que a casa nostra. Però també hi havia escriptores clarament alineades amb els vençuts, com ara María Luz Morales, represaliada en el 39, amb obres de consideració com ara *Rosalinda en la ventana* o *Maribel y los elefantes*. O el cas d'Elena Fortún, exiliada a l'Argentina, que va continuar després de la guerra unes noves entregues dels seus personatges femenins com Mila, o Celia, una Celia adolescent i joveneta, allunyada dels paràmetres de les primeres obres.

Lògicament, i per raons més que òbvies, en aquesta època no trobarem llibres en català que responguin a les característiques esmentades. Per als detractors de les novel·les per a nenes, la censura lingüística va fer un favor a la literatura infantil catalana, impedit que es publicuessin en català novel·les d'aquest tipus. Per a les lectores més grans, quedava el record d'una *Margarida* de Lola Anglada, model de la nena ideal catalana. I per a les més joves, la represa de la literatura infantil catalana dels anys seixanta ja es va fer sota uns pressupòsits que arraconaven el model de les novel·les per a nenes a l'obsolescència més reaccionària.

Què en traiem avui, de revisar aquestes novel·les?

A què treu cap parlar avui d'aquestes novel·les? Que fàcil resulta, avui dia, caricaturitzar les novel·letes per a nenes! O potser encara és més freqüent ignorar-les... No obstant això —i ja a tall de conclusió— pensem que la revisió d'aquests tipus de llibres és una tasca ineludible en la història crítica de la LJJ, perquè oblidar-les

o negar-les és una forma d'emascarar una realitat: tota valoració del passat es fa des dels paràmetres del present, i des d'un canó ideal que fa excloure tot allò que no s'ajusta al nostre esquema ideològic –actual– sobre què ha de ser una bona literatura per als infants. És per això que trobem indispensable la seva lectura crítica. Ho podem sintetitzar en tres punts:

- L'estat actual de la crítica feminista presenta una tendència a rellegir els productes destinats al públic femení des d'una perspectiva nova, més enllà de la condemna apriorística. Lissa Paul anomena aquesta tendència *re-reading*, la relectura d'unes obres que la crítica aparentment neutra condemna *a priori*.

- La bibliografia crítica del món anglosaxó s'ha omplert d'estudis molt interessants sobre la matèria, com ara els estudis sobre les *girl's stories* fets per Foster & Simon o R. M. Auchmuty. També la crítica francesa ha revisat i teoritzat sobre les novel·les per a nenes, amb especial atenció per la figura de la comtessa de Ségur, com en els treballs de Nièvres Chevrel. En el nostre país encara que comencen a aflorar algunes revisions crítiques sobre la matèria, en calen més.

- En aquesta línia, les anàlisis actuals sobre les lectures en l'adolescència reconeixen que, malgrat tots els esforços prescriptius, la divisió de gustos lectors masculins i femenins és un fet inqüestionable, com ho és també la proliferació de col·leccions descaradament destinades a nenes que trobem avui als prestatges de les llibreries. És necessari el coneixement dels referents històrics d'aquesta situació.

Llegir novel·les per a nenes va fer lectores, en el passat. No sabem quins seran els camins que construiran lectores i lectors en el futur.

1. CARVAJAL, I. «Entrevista a Astrid Lindgren» a *CLIJ*, núm. 209, novembre 2007, p. 11.

bibliografia

AUCHMUTY, R. (1992): *A World of Girls*. London: The Women Press.

COLOMER, T. i OLID, I. (2009): «Princesitas con tatuaje: las nuevas caras del sexismo en la ficción juvenil» a *Textos*, núm. 51, p. 55-67.

DÍAZ-PLAJA, A. (2005 a): «Modelos literarios y lecturas en tres novelas femeninas» a *Campo Abierto*, núm. 27, p. 97-108.

DÍAZ-PLAJA, A. (2008): *Claves de análisis de las novelas para niñas*. Tesis doctoral. Universitat de Barcelona.

DÍAZ-PLAJA, A. (2007 a): «K. Michaelis. *Bibi* 1934» i «Lola Anglada. *Margarida* 1928». A M. Baró; T. Colomer i T. Mañà: *El patrimoni de la imaginació. Llibres d'ahir per a lectors d'avui*. Palma de Mallorca: Institut d'Estudis Balearics, p. 150-156 i 102-109.

FOSTER, S. i SIMONS, J. (1994): *What Katy Read. Feminist Re-Readings of Classic Stories for Girls*. Iowa City: University of Iowa Press.

GARCÍA PADRINO, J. (2003): «La mujer en la creación de la difusión de la Literatura Infantil y Juvenil». A S. Sancho Rodríguez; L. Ruiz Solves i F. Gutiérrez: *Lengua, literatura y mujer*. Jaén: Universidad de Jaén, p. 97-108.

MANGUEL, A. (1996): «Lectura en interiores». A *Una historia de la lectura*. Madrid: Alianza Editorial/Fundación Germán Sánchez Ruipérez, 1998, p. 257-269.

NIÈRES-CHEVREL, I. (1985): «*Quelques adaptations des Malheurs de Sophie; de la métamorphose à l'anamorphose*». *La Revue des livres pour enfants*, núm 101, p. 52-60.

PAUL, L. (1999): «From Sex-Role Stereotyping to Subjectivity: Feminist Criticism». A P. Hunt (ed.): *Understanding Children's Literature*. London and New York: Routledge/Taylor and Francis Group, p. 112-121.

PÉREZ DÍAZ, E. (2007): «¿Estética del discurso del autor femenino?». A *El escritor frente al mito de un niño lector*. Madrid: Anaya, p. 101-112.

URÍA, P. (2004): *En tiempos de Antonia la Fantástica*. Madrid: Foca.